

JEZIKOVNA KULTURA V KRITIKI JEZIKOVNE POLITIKE

Krištof Savski

Lancaster University, Lancaster

UDK 81'26:316.776

Pri obravnavi jezikovne kulture z vidika potreb današnjih govorcev se zaradi umeščenosti njenih konceptov v specifični zgodovinski kontekst ponuja zaključek, da gre za danes zastarelo jezikovno-politično usmeritev. V prispevku¹ o tematiki preiščujem na drug način in razvijem pogled na jezikovnokulturno tradicijo kot utrjen prostor javne razprave, ki lahko odgovori tudi na zahteve oblikujoče se poznomoderne družbe. Svojo razpravo utemeljim na konceptih komunikativnih dejanj, človekovih pravic in deliberativne demokracije.

jezikovna politika, jezikovna kultura, demokracija, teorija komunikacijskih dejanj

When analysing language cultivation in terms of the needs of modern language communities, the way its concepts are anchored in a specific historical context suggests that this is a now obsolete stream in language policy. In this paper, I reconsider the topic from a new perspective, seeing the tradition of language cultivation as an established space of public discussion which can also cater to the needs of late modern society. My discussion is founded on concepts such as communicative action, human rights and deliberative democracy.

language policy, language cultivation, democracy, communicative action

Uvod

Zgodovinsko gledano se v slovenskem jezikoslovju jezikovna politika tako ali drugače obravnava predvsem kot delovanje političnih akterjev² »od zgoraj« na jezikovne prakse celotne skupnosti. Primer za to so poskusi ustvarjanja centralizirane jezikovne politike, ki se v zadnjih nekaj desetletjih navkljub neuspehom, tudi z vidika doseganja vsaj načelne enotnosti, vztrajno nadaljujejo (več o tem npr. Stabej 2006; Gorjanc 2009). V tej svoji usmerjenosti slovenska jezikovno-politična praksa na videz sledi modelu (zgodnje)modernistične jezikovne politike, usmerjene k agresivnim ukrepom za vzpostavljanje modernosti (Neustupný 2006). Ob tem pa se družbeni kontekst spreminja z mešanjem kulturnih tradicij, svetovni splet pa s stališča jezikoslovja pomeni nov izziv in

nove možnosti, saj se z vedno večjo dostopnostjo možnosti za branje in pisanje spreminja tudi razumevanje večjezičnosti (npr. Barton, Lee 2013), hkrati pa sta večji tudi informiranost in participacija uporabnikov jezika. Če želi učinkovito podpirati komunikacijske potrebe skupnosti, mora vsem tem spremembam slediti tudi jezikovna politika, sicer lahko v svoji politični skupnosti postane anahronizem, s tem pa tudi nerelevantna za večino članov skupnosti.

Kritika jezikovne politike v kontekstu

V zadnjem obdobju se pri analizi jezikovne politike pojavljata dve novejši usmeritvi, na katerih utemeljujem svoje razmišljanje o dogajanju v Sloveniji. Po eni strani so to pristopi, ki temeljijo na kritični teoriji družbe, poleg zanimanja za odkrivanje družbenih

¹ Ideje v pričujočem prispevku dozorevajo v okviru doktorskega študija na univerzi Lancaster University (Velika Britanija) pod mentorstvom prof. dr. Ruth Wodak in dr. Johanna Ungerja.

² Moški spol je v primeru vseh vrst družbenih akterjev rabljen generično zgolj zaradi berljivosti.

neenakosti pa jih družijo tudi usmeritev h konkretnim rešitvam za posamezne jezikovno-politične probleme (Unger 2013), po drugi strani pa se moje razmišljanje opira na etnografske pristope, ki jezikovno politiko analizirajo kot družbeno prakso v širšem kulturnem kontekstu (npr. McCarty 2010). Tako predhodne raziskave jezikovne politike kot delo raziskovalcev na drugih področjih izkazujejo velik potencial za združevanje besedilno naravnanih kritičnih analiz diskurza s poglobljeno terensko analizo družbenih praks, ki ta besedila osmišljajo v naboru različnih družbenih akterjev in situacij (Kryžanowski 2011). Velik potencial pa ima ta kombinacija v analizi oblikovanja politike, kjer lahko poleg izvirnega besedila (npr. jezikovno-politične resolucije) obsega tudi spremljajoče besedilne žanre, kamor je prenesena vsebina besedila (npr. medijska besedila), in družbene prakse akterjev na t. i. mikrodružbeni ravni (npr. prakse piscev).

Ob tovrstnem pristopu je treba politiko razumeti dokaj široko, kot prostor nenehne kresanja mnenj med različnimi političnimi iniciativami različnih družbenih akterjev (npr. Christ 1991; Wodak 2012). Obenem gre v primeru jezikovne politike tudi za zelo specifično dogajanje, saj gre za odločanje o tem, kakšno naj bi bilo nadaljnje skupno ravnanje članov neke politične skupnosti, v tem primeru na področju jezika. Glede na kritične družbene teorije Habermasa (2007) gre torej za socialno, s tem pa za strateško ali komunikativno ravnanje. Habermas opredeli razliko med obema vrstama ravnanja glede na namernost družbenega akterja: pri strateškem ravnanju gre za usmeritev k cilju, tj. za prepričevanje sogovornika v delovanje glede na prikrit interes prepričujočega, pri komunikacijskem ravnanju pa gre za usmeritev k dogovoru, tj. za racionalno izmenjavo mnenj in skupno odločanje o nadaljnjem ravnanju. Vredno je omeniti, da je Habermas svoje razlikovanje in s tem kritično družbeno delovanje znanosti oprl prav na jezik oz. na osnovne

pragmatične predpostavke, ki omogočajo sporazumevanje in skupno delovanje.

Za en vidik kritične analize jezikovne politike je torej pomembno, kako se različni akterji vključujejo v javno razpravo, pri tem pa se kot prostor te razprave upošteva širok nabor različnih situacij in besedil, ki se oblikujejo v njih. Ob tem je treba upoštevati tudi vsebino političnih iniciativ in jo kritično analizirati, ponovno glede na nabor skupnih in absolutnih principov, ki tvorijo osnovo demokratične politične skupnosti in ki so tako kot vprašanje oblikovanja jezikovne politike vezani na vrednote komunikacijskega ravnanja. Ob vprašanju oblikovanja jezikovne politike se je mogoče obrniti na sistem človekovih pravic in ga obravnavati kot vez med moralnim in pravnim, tj. kot osnovo odprte demokratične družbe (Habermas 2012); z jezikovnega vidika je tako mogoča navezava na že obsežno obravnavano področje jezikovnih človekovih pravic (npr. May 2012).

V članku si dovoljujem preskočiti daljšo razpravo o kritikah na račun Habermasove teorije komunikativnega ravnanja, zlasti z vidika vprašanja, ali je pričakovanje po interakciji brez razlik v moči med sogovorniki iluzorno oz. neuresničljivo (npr. McNeeley 2003). Vendar je treba poudariti, da gre pri konceptu komunikativnega ravnanja za abstraktno izpeljavo iz formalne pragmatike, za ravnanje, ki naj bi bilo popolnoma v skladu z vrojenimi pričakovanji vsakega človeškega bitja po resničnosti, resnicoljubnosti in vključevalnosti vsebine govornih dejanj sogovorcev. Pri obravnavanju komunikacije torej ne gre za realna pričakovanja, pač pa komunikativno ravnanje predstavlja koncept, na katerega se lahko kritika opre v presojanju komunikacije in h kateremu naj bi komunikacija stremela.

Ob zahtevi po vključevalnosti pri jezikovni politiki se odpre zanimivo vprašanje, kako omogočiti sodelovanje čim večjega dela skupnosti pri političnem odločanju. Če preskočim drastične spremembe sistema v smeri

npr. neposredne demokracije, je bolj zanimivo razmišljati o razširitvi koncepta politike v smeri vključitve več polj javnega življenja v razumevanje jezikovne politike. Tako je mogoče kot tvorce jezikovne politike analizirati tako politike (v ožjem smislu) kot jezikoslovce, lektorje, učitelje, pisce medijskih besedil in ne nazadnje tudi »navadne« uporabnike jezika. Tako postane zahteva po vključevalnosti in racionalnosti razprave realno pričakovanje, razširijo pa se tudi vloge različnih družbenih akterjev pri oblikovanju in uresničevanju jezikovne politike.

Jezikovna kultura in njen potencial

V izvirnih teorijah praškega jezikoslovja se jezikovna kultura v osnovi razume kot zavestna nega knjižnega jezika s strani jezikoslovcov, profesionalnih piscev in izobraževalnega sistema (Daneš 2006). V kontekstu, v katerem so se razvijale te teorije, je bil namen tovrstnega delovanja v prvi vrsti povsem praktičen: zagotavljanje večfunkcionalnosti knjižnega jezika, tj. njegove zmožnosti izpolnjevanja čim širši nabor funkcij v novonastali (oz. nastajajoči) nacionalni državi, na to pa je vezan tudi višji cilj jezikovne kulture: skrb za narodnoreprezentativno in narodnozdrževalno funkcijo knjižnega jezika (Jedlička 1965; glej tudi Vidovič Muha 2001). Tovrstno skrb Starý (1995) nekoliko ironično imenuje »sindrom narodne usode« ter jo navaja med razlogi za relativen neuspeh praških jezikoslovcov pri analiziranju in »reševanju« češke jezikovne situacije. Med drugim trdi, da je sindrom narodne usode tudi pomembna konceptualna vez med jezikovno kulturo in purizmom; praksa, ki so se ji praški jezikoslovci sicer močno zoperstavili. Ti dve tradiciji sta se v slovenskem kontekstu kljub prvotni nazorski nezdržljivosti morda ravno zaradi te vezi zblížali skozi prakse jezikovnega gojiteljstva ali koticarstva (glej Kalin Golob 2008).

V pričujočem prispevku želim jezikovno kulturo na Slovenskem analizirati z dveh različnih vidikov. Z vidika poznomodernih ali

celo postmodernih vrednot v jezikovni politiki, ki sem jih že opisal, je mogoče jezikovno kulturo v današnjem kontekstu razumeti kot kontinuiteto predhodnega obdobja, kot implicitno jezikovno politiko, ki se ohranja skozi družbene prakse in na trenutke deluje v nasprotni smeri od drugih iniciativ v jezikovni politiki na državni ravni (Stabej 2006). Tako kot jezikovna politika tudi jezikovna kultura sledi predvsem zgodnjemodernim vrednotam, saj v osnovi obsega prizadevanja za vzpostavitev moderne nacionalne države, npr. omogočanje politične participacije in zmanjševanje učinka ekonomskih razlik z aktivnim širjenjem pismenosti (Neustupný 2006). V situaciji, ko je model nacionalne države do neke mere že presežen, vsekakor pa ne več v fazi vzpostavljanja, so jezikovnopolitične zahteve drugačne. Več poudarka je na individualni agentnosti, na pestrosti individualnih identitet in praks na mikro družbeni ravni, manj pa na strukturnem delovanju »od zgoraj«, podobno kot to počnejo sodobne analize pismenosti kot družbene prakse (Barton 2007).

Po drugi strani se v tradiciji jezikovno-kulturnega delovanja skriva tudi potencial, zlasti z vidika demokratične razprave med jezikoslovci in nejezikoslovci o jezikovnopolitičnih vprašanjih. Če je po eni strani tradicijo predpisovanja (npr. v lektorskih koticčkih, protestnih pismih in predpisovalnih priročnikih) mogoče obravnavati kot ostanke preteklega obdobja, se v njih skriva izjemno dolga tradicija stalne jezikovnopolitične razprave med različnimi družbenimi akterji. Seveda je treba nujno problematizirati hegemonistične težnje, ki se žal prepogosto skrivajo v željah po skupnem delovanju »v imenu naroda«, tako kot je treba zavrniti poskuse, da bi politično skupnost zamejili po esencialističnih etnolingvističnih kriterijih (kot to implicitno počne jezikovni purizem). Navkljub tem pomislekom pa je mogoče jezikovno-kulturno tradicijo, predvsem z vidika jezikovne politike kot vključujoče družbene prakse, videti kot že utrjen prostor, v katerem

se lahko odvija nadaljnja razprava med političnimi akterji.

Ta pogled izhaja iz narave jezikovno-kulturne tradicije, saj tovrsten model jezikovne politike spodbuja nastajanje izkustvenih skupnosti, tj. relativno stabilnih skupin akterjev, ki se redno srečujejo, družijo pa jih skupen cilj in vrednote (Wenger 1999). V politiki se poleg njih oblikujejo tudi skupnosti, ki so po svoji naravi bolj priložnostne (npr. vezane na točno določen skupni interes, nazorsko pa sicer neskladne), vendar imajo predvsem pri udejanjanju politike ključno vlogo utrjene skupnosti. To kažejo dognanja etnografskih raziskav v izobraževalni in jezikovni politiki, ki so zelo uspešno prikazale nelinearnost političnega procesa (npr. Levinson idr. 2009). S tem mislim na dinamiko politike, ki presega tradicionalni model (od oblikovanja preko sprejemanja do implementacije) in s tem omogoča veliko mero agentnosti tudi družbenim akterjem zunaj tega razumljenega političnega procesa, npr. učiteljem v primeru izobraževalne (in tudi jezikovne) politike. Ti se ob političnih spremembah svojim praksam in pogledom ne odpovedo povsem, pač pa nove norme vgradijo v sistem obstoječih. Levinson idr. (2009) tako govorijo o prevzemanju (ang. appropriation) politike v izkustvenih skupnostih na mikroravni. V primeru slovenske jezikovne politike je to izjemnega pomena, še bolj bistveno pa je izhajajoče spoznanje, da politike ni mogoče izvajati v duhu revolucije, torej z nujno popolno odpovedjo vsem predhodnim praksam. Tovrstno totalitarno delovanje bi zelo verjetno pomenilo, da bo političnim iniciativam tako ali drugače veliko akterjev ali skupnosti odreklo podporo; ker pa je uspešnost udejanjanja politike odvisna od tega, kako jo člani skupnosti prevzamejo, so še tako dobronamerni cilji in ukrepi obsojeni na neuspeh, če niso doseženi v duhu dogovora.

Kaj torej vse to pomeni za jezikovno kulturo? Prav gotovo je v marsikaterem vsebinskem oz. ideološkem vidiku danes res neaktualna, vendar v svoji strukturi vendarle

skriva potencial, ki bi se ob njeni skupni rekonceptualizaciji lahko tudi uresničil. Prvi premiki v to smer so spodbudni, vsaj kar se tiče postopne transformacije javne figure jezikoslovca (v funkciji učitelja, lektorja, pisca, bralca), saj se zdi, da se namesto avtoritarnega varuha znanja, ki uporabnike jezika poučuje o pravilih, vendarle vzpostavlja tudi komplementarna podoba strokovnjaka, s katerim lahko uporabniki vstopijo v dvosmerno izmenjavo znanja. Prav v tej dvosmernosti je ključ do samostojnega in samozavestnega uporabnika, na makroravni pa tudi do večje participacije pri jezikovni politiki. S tem bi se namreč vzpostavila vez med jezikovnimi praksami članov skupnosti in stroko, ki bi iz tega izhajajoča strokovna spoznanja kot del javne sfere vnašala v jezikovno politiko.

Zaključek

V prispevku sem na kratko predstavil nekatere vidike kritične analize jezikovne politike in v tej smeri razvil tudi razmišljanje o pojmu jezikovne kulture. Kot sem opisal, se v trenutnem razvoju jezikovne politike kot raziskovalnega polja kažejo predvsem tendence po reševanju družbenih neenakosti, hkrati pa tudi po širši konceptualizaciji politike, vključujoči tudi politično dogajanje v širšem družbenem kontekstu. Kot metodološka pristopa se zaradi epistemološke ustreznosti vse pogosteje izbirata kritična analiza diskurza in etnografija, iz njune kombinacije pa izhaja potencial za analizo političnih iniciativ tako pri formalnih kot neformalnih političnih akterjih.

V tem okviru sem nadaljeval tudi s svojim razmišljanjem o konceptu jezikovne kulture, ki sem jo analiziral z dveh vidikov. Kot jezikovnopolitična usmeritev je aktivna nega knjižnega jezika kot narodnega simbola danes v nasprotju z zahtevami poznomoderne večjezične, večkulturne družbe, zato je jezikovna kultura potrebna rekonceptualizacije. V prispevku trdim, da je jezikovnokulturno tradicijo mogoče razumeti tudi kot potencial za sodelovanje v političnem odločanju, kot

ustaljen prostor, kjer se srečujejo družbeni akterji z različnimi pogledi na jezikovna vprašanja, potencialno pa tudi kot vez med jezikovnim uporabnikom in jezikovno politiko. Tako lahko jezikovna kultura pomeni, ob samorefleksiji vseh akterjev in njihovem prizadevanju za vključujočo razpravo, možnost za nadaljnji razvoj demokracije v slovenski jezikovni politiki.

Literatura

- BARTON, David, 2007: *Literacy: an introduction to the ecology of written language*. Malden: Blackwell.
- BARTON, David, LEE, Carmen, 2013: *Language Online: investigating digital texts and practices*. London: Routledge.
- CHRIST, Herbert, 1995: Sprachenpolitische Perspektiven. Karl-Richard Bausch, Herbert Christ, Hans-Jürgen Krumm (ur.): *Handbuch Fremdsprachenunterricht*. Tübingen: Niemeyer. 75–81.
- DANEŠ, František, 2006: Sprachpflege. Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier, Peter Trudgill (ur.): *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society*. Berlin: De Gruyter. 2451–2463.
- GORJANC, Vojko, 2009: Slovenska jezikovna politika pred izzivi Evropske unije. Vesna Požgaj Hadži, Tatjana Balažic Bulc, Vojko Gorjanc (ur.): *Med politiko in stvarnostjo*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 13–26.
- HABERMAS, Jürgen, 2007: *Med naturalizmom in religijo*. Ljubljana: Sophia.
- HABERMAS, Jürgen, 2012: The Concept of Human Dignity and the Realistic Utopia of Human Rights. Claudio Corradetti (ur.): *Philosophical Dimensions of Human Rights: Some Contemporary Views*. New York: Springer. 63–79.
- JEDLIČKA, Alois, 1965: Teorija praške šole o knjižnem jeziku. *Jezik in slovstvo* 10/6–7. 186–192.
- KALIN GOLOB, Monika, 2008: *Jezikovnokulturni pristop h knjižni slovenščini*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- KRZYŻANOWSKI, Michał, 2011: Ethnography and critical discourse analysis: towards a problem-oriented research dialogue. *Critical Discourse Studies* 4/8. 231–238.
- LEVINSON, Bradley, SUTTON, Margaret, WINSTEAD, Teresa, 2009: Educational Policy as a Practice of Power: Theoretical Tool, Ethnographic Methods, Democratic Options. *Educational Policy* 23/6. 767–795.
- MAY, Stephen, 2012: *Language and minority rights: ethnicity, nationalism and the politics of language*. London: Routledge.
- MCCARTY, Teresa (ur.), 2010: *Ethnography and language policy*. London: Routledge.
- MCNEELY, Ian, 2003: *The emancipation of writing: German civil society in the making, 1790s–1820s*. Berkeley: University of California Press.
- NEUSTUPNÝ, Jiří, 2006: Sociolinguistic Aspects of Social Modernisation. Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier, Peter Trudgill (ur.): *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society*. Berlin: De Gruyter. 2209–2223.
- REISIGL, Martin, WODAK, Ruth, 2009: The discourse-historical approach. Ruth Wodak, Michael Meyer (ur.): *Methods of critical discourse analysis*. London: SAGE. 87–121.
- STABEJ, Marko, 2006: Obrisi slovenske jezikovne politike. *Slavistična revija* 54/posebna številka. 309–325.
- TOLLEFSON, James, 1991: *Planning language, planning inequality: language policy in the community*. London: Longman.
- UNGER, Johann, 2013: *The discursive construction of the Scots language*. Amsterdam: Benjamins.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2001: Moč in nemoč slovenskega jezika. Irena Orel (ur.): *37. seminar slovenskega jezika, kulture in literature*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 7–18.
- WENGER, Etien, 1999: *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WODAK, Ruth, 2012: Language, power and identity. *Language Teaching* 45. 215–233.
- WODAK, Ruth, KRZYŻANOWSKI, Michał, FORCHTNER, Bernhardt, 2012: The interplay of language ideologies and contextual cues in multilingual interactions: Language choice and code-switching in European Union institutions. *Language in Society* 41/2. 157–186.